Προλογικὸ

Μεταρρύθμιση: μιὰ πρόκληση πρὸς ὅλους καὶ γιὰ ὅλα;

Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση 500 ἐτῶν ἀπὸ τὴ θυροκόλληση ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου στις 31 Ὀκτωβρίου τοῦ 1517 τῶν θέσεών του στὴν εἴσοδο τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Βυρτεμβέργης, ἡ Συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* ἀποφάσισε κατὰ τὴ συνεδρία της στὶς ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 2017 τὴν πραγματοποίηση ἀφιερώματος μὲ τὸν γενικὸ τίτλο: «Μεταρρύθμιση· ἱστορικὴ ἐπισκόπηση καὶ κριτικὴ θεώρηση», τὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ παρόν.

Τὸ περιοδικὸ *Θεολογία* δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μείνει ἀδιάφορο σὲ αὐτὴν τὴν ἐπέτειο, σὲ ἕνα γεγονὸς ποὺ προκάλεσε τὸν τότε δυτικὸ χριστιανισμό (Ρωμαιοκαθολικισμό), ἀλλὰ καὶ τὸν χριστιανισμὸ εὐρύτερα, ὅπως εἶναι γνωστό. Δὲν θὰ μποροῦσε τὸ περιοδικὸ νὰ μὴν ἐπανέλθει, μὲ ἀφορμὴ τὴ συγκεκριμένη ἐπέτειο, σὲ ἕνα μεταρρυθμιστικὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν πλευρά του κατέχει γιὰ 500 συναπτὰ ἔτη –κατὰ γενικὴ ὁμολογία εἰδικῶν καὶ μή– κεντρικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση μιᾶς διαφορετικῆς μεταφυσικῆς, μιᾶς νέας νοηματοδότησης βίου καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητας, στὴ διαμόρφωση εὐρύτερα αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουμε νεώτερο Δυτικὸ πολιτισμό, ἐξέλιξη τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα ἐντὸς τῆς ὁποίας μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο καὶ οἱ ὀρθόδοξοι ζοῦμε.

Ἡ ἀνάδυση μιᾶς νέας θρησκευτικῆς πραγματικότητας, ἐν προκειμένῳ τῆς Μεταρρύθμισης, ἀποτελοῦσε ἀφ' ἑαυτῆς πρόκληση καὶ

ἀπειλὴ γιὰ τὶς μέχρι τότε θρησκευτικές, ἐκκλησιαστικὲς πραγματικότητες. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι μὲ τέτοιο τρόπο βιώθηκε καὶ ἀπὸ τὴν τότε παπικὴ ἡγεσία, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀντίδρασή της διὰ τῆς Ἀντιμεταρρυθμίσεως μὲ τὴ σύνοδο τοῦ Τριδέντου τὸ 1545 μ.Χ., ἡ ὁποία δὲν περιορίστηκε μόνο σὲ ἐπίπεδο θεωρητικὸ ἀλλὰ ἐκδηλώθηκε καὶ σὲ πρακτικό [ἀρκεῖ νὰ θυμηθεῖ κάποιος πόσοι μεταρρυθμιστὲς ὁδηγήθηκαν στὴν πυρὰ ἢ τὴ σφαγή –νύκτα τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου (1572 μ.Χ.)].

Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τόσο τυχαῖο, διότι κάθε θρησκεία ἀπὸ τὴ φύση της, *ab initio*, ἔχει μιὰ δυναμική· προσφέρει καὶ ἀναγγέλλει ἄποψη, ὄχι μόνο σὲ ἐπίπεδο μεταφυσικό –καὶ τί νόημα θὰ εἶχε ἄλλωστε, ἂν δὲν εἶχε ἀντίκρυσμα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα;– ἀλλὰ νοηματοδοτεῖ κάθε πτυχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἑπομένως, ἡ ὅποια νέα ἀνάδυση μιᾶς νέας πίστεως, κατὰ βάθος ἔχει ὡς περιεχόμενο τὴν ὑποκατάσταση, τὴν ἀντικαταστάση τῶν παλαιοτέρων καὶ τὴν ἄντληση πιστῶν ἀπὸ τὶς προηγούμενες δεξαμενές· διαφορετικὰ δὲν πρόκειται νὰ ἐπιβιώσει.

Ἡ νεωτερικὴ ἄποψη ὅτι ἡ θρησκεία ἀσχολεῖται μὲ τὸν μεταφυσικὸ κόσμο, μὲ τό «ὑπερπέραν», καὶ ἡ ἐπιστήμη-πολιτεία μὲ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, μᾶλλον ἀποτελεῖ ἕναν στρουθοκαμηλισμό. Εἶναι ἴσως ἀπαραίτητο νὰ θυμίσω ὅτι ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου αὐτὸ δὲν εὐσταθεῖ, διότι σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη γίνεται ἀποδεκτὴ μόνον ἡ διάκριση κτιστοῦ-ἀκτίστου. Ὅμως ἀρκεῖ ὁ κοινὸς νοῦς καὶ μόνο, γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ ὁ καθένας ὅτι οἱ θρησκεῖες εἶναι συστήματα ποὺ ἔχουν λόγο γιὰ κάθε πτυχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, συχνὰ μέχρι ἐξαντλητικῶν λεπτομερειῶν. Ἑπομένως ἡ ἐπιρροή τους δὲν μπορεῖ νὰ ἐγκλωβισθεῖ ἑρμητικὰ σὲ ἕνα μέρος τοῦ αἰσθητοῦ, π.χ. στὸν ἰδιωτικὸ βίο ἢ στὸ μεταφυσικὸ ἐπίπεδο. Στὴ βάση αὐτῆς τῆς προοπτικῆς, καὶ ἡ ἀπαίτηση τῆς πολιτείας καὶ μερίδας ἐπιστημόνων ἡ θρησκεία νὰ ἀσχολεῖται «μὲ τὰ τοῦ οἴκου της» ὄχι μόνον εἶναι οὐτοπική, ἀλλὰ ὑποκρύπτει καὶ ἕναν ἀνεπίγνωστο φθόνο τοῦ ρόλου της. Ἔτσι μπορεῖ κάποιος νὰ κατανοήσει τὸ λεχθὲν

ὅτι οἱ γεωπολιτικὲς συγκρούσεις εἶναι σύγκρουση πολιτισμῶν[1], καὶ ἐν τέλει κατ' οὐσίαν εἶναι σύγκρουση θρησκειῶν, γεγονὸς ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βοηθήσει νὰ γίνει κατανοητός, ἂν καὶ ὄχι συμβατὸς τὶς περισσότερες φορὲς μὲ τὴ διδασκαλία τους, ὁ λόγος ποὺ καὶ κάποιες θρησκεῖες ἔχουν καταφύγει στὴ χρήση βίας.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, ἡ Μεταρρύθμιση σὲ ὅλες τὶς ἀρχικὲς βασικές της ἐκδοχές (Λουθήρου, Ζβιγγλίου καὶ Καλβίνου) ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἁπλῆ πρόκληση, γιὰ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμὸ κατ' ἀρχάς.

Ἡ Μεταρρύθμιση –ὡς γνωστόν– εἶχε ὡς ἀφετηρία τὴ δημοσιοποίηση 95 θέσεων-σημείων, διὰ τῶν ὁποίων ἐξέφρασε ὁ Λούθηρος καὶ γραπτῶς τὴν ἤδη ἐκπεφρασμένη ἀντίθεσή του πρὸς τὸν Παπισμὸ καὶ τὶς πρακτικές του. Ὅμως οἱ μεταρρυθμιστὲς δὲν περιορίστηκαν στὴ γραπτὴ ἀνάρτηση τῆς διαφωνίας των, ἀλλὰ ἀναζήτησαν τὴ μεταμέλεια τῆς παπικῆς ἡγεσίας καί, ὅταν αὐτὴ ἀπέβη ἄκαρπη, προχώρησαν ἀκόμη ἕνα βῆμα περισσότερο στὴ συστηματικὴ θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς διαμαρτυρίας των.

Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διατύπωση ἑνὸς νέου δογματικοῦ πλαισίου, τὸ ὁποῖο ἄγγιξε, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο μὲ βάση τὴν ἀρχὴ ποὺ πρὶν λίγο ὑπενθυμίσαμε, ὅτι δηλαδὴ οἱ θρησκεῖες ἐνδιαφέρονται γιὰ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα, ὅλα τὰ βασικὰ κεφάλαια τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ζωῆς καὶ πράξεως, ἤτοι τὴν τριαδολογία, τὴ χριστολογία, τὴν πνευματολογία, τὴν ἀνθρωπολογία, τὴν κοσμολογία, τὴν ἐκκλησιολογία (τὴ φύση, τὴν ἀποστολή, τὴ μυστηριακὴ δομὴ τῆς ἐκκλησίας), τὴ σωτηριολογία, τὴν ἐσχατολογία, τὴ θέση τῆς ἱερᾶς παράδοσης, τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴ θέση τῆς θείας χάριτος, τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώσεως, τὴ σχέση τῆς ἐκκλησίας μὲ τὴν κοσμικὴ ἐξουσία, τὸ νόημα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τῆς ἐργασίας κ.λπ. καὶ τὸ ὁποῖο νέο πλαίσιο ἀναστάτωνε, προκαλοῦσε, ἀμφισβητοῦσε τὰ θεμέλια τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ οἰκοδομήματος.

1. Βλ. σχετικὰ S. Huntington, *Ἡ σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν καὶ ὁ ἀνασχηματισμὸς τῆς παγκόσμιας τάξης*, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2017.

Ἡ Μεταρρύθμιση μπορεῖ νὰ ξεκίνησε ὡς μία κρίση στοὺς κόλπους τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ὡς μία ἀντίδραση στὴν παπικὴ αὐθεντία καὶ ἀπολυταρχία, γρήγορα ὅμως, λόγῳ πολλῶν παραγόντων ἡ ἀνάλυση τῶν ὁποίων δὲν εἶναι στόχος τοῦ παρόντος σημειώματος, ἔλαβε εὐρύτερες καταλυτικὲς διαστάσεις –ὅπως ἄλλωστε ἐπιβεβαιώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία– ὄχι μόνο γιὰ τὴν πορεία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

Σὲ αὐτὴ τὴ βάση δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μὴν ἀποτελέσει πρόκληση γιὰ τοὺς μεταρρυθμιστὲς ἡ ὕπαρξη τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, καὶ πρὸς τὴν ὁποία κινήθηκαν φιλικά[2]. Στὴ βάση αὐτή, ὁ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Λουθήρου Φίλιππος Μελάγχθων (1497-1560) θὰ ἀποστείλει ἐπίσημη ἐπιστολὴ τὸ 1559 μὲ τὶς θέσεις τῶν μεταρρυθμιστῶν πρὸς κρίση στὸν τότε Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Ἰωάσαφ Β΄ (1555-1565). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμφάνιση τῆς μεταρρύθμισης ἦταν μιὰ πρόκληση μὲ τὴν ἔννοια ἂν μή τι ἄλλο τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸ νέο καὶ γιὰ τὴν ὀρθόδοξη πλευρά. Αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάσαφ θὰ ἀποστείλει στὴ Δύση τὸν διάκονό του Δημήτριο Μυσὸ πρὸς μελέτη τοῦ φαινομένου.

Σὲ ἕναν κόσμο ποὺ εἶναι διαρκῶς στὸ *εἶναι* του νὰ ἀναζητεῖ καὶ νὰ κινεῖται, μιὰ κάποια κατ' ἀρχὴν συνάντηση μεταξὺ μεταρρυθμιστῶν καὶ ὀρθοδόξων δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκλεισθεῖ γιὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους. Δὲν θὰ μποροῦσε δηλαδὴ νὰ ἀποφευχθεῖ μόνο καὶ μόνο γιατὶ ἐξ ὁρισμοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ κατ' ἐπέκτασιν οἱ λαοὶ δὲν μποροῦν νὰ ζήσουν ἑρμητικὰ ἀποκομμένοι ἀπὸ τοὺς γείτονές τους, ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο· ἰδιαίτερα κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ποὺ ἡ ἔννοια τῶν συνόρων στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν, ἀντιλήψεων καὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων δὲν ἀπαιτεῖ πλέον καμμία μετακίνηση ἢ κόστος.

2. Βλ. ἀναλυτικὰ περὶ αὐτοῦ Ἰω. Καρμίρης, «Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Θεολογία* ΛΔ΄ (1963), τεῦχ. 1ον (σ. 9-25), 2ον (196-213) καὶ ἰδίως 3ον (359-389).

Πέρα ἀπὸ τὴν καλὴ διάθεση, δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθεῖ κανεὶς ὅτι στὴ συνάντησή των συνέβαλε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τουλάχιστον τῆς Μεταρρύθμισης ἀπὸ τὴν πλευρά τους, στὴν προσπάθειά τους νὰ πλήξουν ἀκόμη περισσότερο τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό, εἶχαν κάθε λόγο ἀφ' ἑνὸς νὰ τοῦ ὑπενθυμίσουν μιὰν ἄλλη κρίση ἡ ὁποία εἶχε προηγηθεῖ, τὸ σχίσμα τοῦ 1054, καὶ τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἐκκλησίας: τῆς ὀρθόδοξης, ἡ ὁποία καὶ ἐκείνη ποτὲ δὲν ἐδέχθη τὸ παπικὸ πρωτεῖο μεταξὺ τῶν ἄλλων –καὶ στὸ ὁποῖο τόσο σκληρὰ ἐναντιώνονταν καὶ οἱ ἴδιοι– καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐπιδιώξουν ἐπαφὲς μαζί της καὶ ἴσως τὸν προσεταιρισμό της.

Ἀλλά –ὅπως γνωρίζουν εἰδικοί– ἡ μετάβαση στὴ Μεταρρύθμιση δὲν ἦταν κεραυνὸς ἐν αἰθρίᾳ, μιὰ ἁπλῆ ὑπόθεση· ἦταν μιὰ περίπλοκη καὶ βαθειὰ διαδικασία ποὺ κράτησε χρόνια, μὲ πολλὲς προδρομικὲς κινήσεις, ἀσυνέχειες καὶ παλινωδίες, ἐντάσεις, δυσκολίες καὶ ἀντιπαραθέσεις, μὲ πολλοὺς παράγοντες νὰ τὴν προωθοῦν ἐμφανῶς καὶ ἀφανῶς, καὶ ἡ εἶχε ἐν τέλει ἀμφίδρομη σχέση μὲ τὴν ἑκάστοτε περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα, μὲ τὴν ὁποία δὲν μποροῦσε νὰ μένει ἀκοινώνητη.

Σὲ αὐτὴν τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα συνέβαλε ἡ ἤδη ἑκατέρωθεν ἐπικοινωνία μεταξὺ δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς Μεταρρύθμισης. Ὅμως ἀπὸ τὴ δεύτερη χιλιετία καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ θὰ λάβει νέα χαρακτηριστικά, νέα στοιχεῖα θα ἐμφανισθοῦν καὶ ἡ μεταξύ των ἐπικοινωνία θὰ ἐπαναδιαμορφώσει τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ σὲ κάθε ἐποχή. Θα ἐστιάσουμε ἐπιγραμματικὰ μόνον στὰ νέα ἐμφανῆ σημάδια τῆς ἐπικοινωνίας ποὺ λαμβάνει χώρα ἀπὸ τὴν πλευρὰ μιᾶς ὁμάδας ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων, τὰ ὁποῖα θὰ δημιουργήσουν ἕνα ρῆγμα στὸν ἕως τότε τρόπο ποὺ οἱ ἀνατολικοὶ ἔβλεπαν τὴ Δύση.

Ἡ μάχη στὸ Ματζικὲρτ τὸ 1071 γιὰ τὸν διορατικὸ τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ἐπονομασθείσης ἐκ τῶν ὑστέρων Βυζαντινῆς. Ἴσως αὐτὸ νὰ μὴν εἶναι τόσο ἄσχετο σε συνδυασμὸ καὶ μὲ ἄλλες αἰτίες, ὅπως ὅτι ἤδη καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν αἰῶνα, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὸν 12ο καὶ ἐντεῦθεν, ὁλοένα καὶ

περισσότερο σὲ μιὰ μερίδα διανοουμένων λογίων, μὲ κορυφαίους τὸν Μιχαὴλ Ψελλό (1018-1078) καὶ ἀργότερα τὸν Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό (1355-1452) –οἱ ὁποῖοι εἶχαν κάποιο ρεῦμα καὶ στὸν λαό– ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται θαυμασμὸς καὶ σπουδὴ γιὰ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ τὴν κλασικὴ γραμματεία καὶ παράλληλα ἕνας ταυτόχρονος ἀλληθωρισμὸς πρὸς τὴ Δύση – καὶ μάλιστα ὅλα αὐτὰ στὸν ἀντίποδα τοῦ ἕως τότε ἐκκλησιαστικοῦ-παραδεδομένου τρόπου νοηματοδότησης τοῦ βίου. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει εἰπωθεῖ, ὅτι αὐτὸ τὸ διάστημα τὸ κοσμοείδωλο τοῦ ἁγίου ἀρχίζει νὰ φλερτάρει νὰ ἀντικαταστήσει ἐκεῖνο τοῦ φιλοσόφου. Σὲ αὐτὴ τὴ βάση ὁ ἀλληθωρισμὸς σταδιακὰ μετατρέπεται σὲ θαυμασμὸ καὶ ἐνίοτε καὶ σὲ προσχώρηση. Ἑπομένως δὲν εἶναι τόσο τυχαῖο ὅτι ὁ Δημήτριος Κυδώνης μεταφράζει στὰ ἑλληνικὰ ἔργα τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου, τοῦ κυρίου ἐκπροσώπου τοῦ δυτικοῦ σχολαστικισμοῦ, καὶ τὸ 1364 ἀσπάζεται τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό, ὅπως ἀργότερα καὶ ὁ μητροπολίτης Βησσαρίων.

Ἡ θετικὴ στάση πρὸς τὴ Δύση θὰ ἐνισχυθεῖ ἀργότερα καὶ ἀπὸ τούς «ἑνωτικούς» οἱ ὁποῖοι, στὸν βαθμὸ ποὺ ἑνωτίζονται τὸ τέλος καὶ τῆς ἰδίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσο καὶ τάσσονται ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως «τῶν Ἐκκλησιῶν» μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι αὐτὸ θὰ κινητοποιήσει τοὺς δυτικοὺς στὴν ἀποστολὴ βοηθείας, παραθεωρώντας τὸ γεγονὸς ὅτι τὴ χαριστικὴ βολὴ στην Αὐτοκρατορία ἔδωσαν καὶ οἱ Δυτικοί, μὲ τὴν ἅλωση τῆς Πόλεως τὸ 1204. Τὴ φιλικὴ αὐτὴ τάση πρὸς τὴ Δύση θὰ ἐνισχύσουν καὶ ἐκεῖνοι οἱ Ἕλληνες λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα καταφεύγουν ἀρχικὰ κυρίως στὶς πόλεις τῆς κεντρικῆς Ἰταλίας, ὅπου θὰ συναντηθοῦν μὲ τὶς προδρομικὲς μεταρρυθμιστικὲς κινήσεις καὶ τὸν δυτικὸ Οὐμανισμὸ καὶ θὰ βοηθήσουν ἐξαιρετικὰ τὴν ἄνδρωσή των. Σημαντικὸ ρόλο στὸν θαυμασμὸ τῶν φώτων ἐκ τῆς Ἑσπερίας θὰ παίξουν καὶ τὰ παιδιὰ τῶν ὑποδούλων ποὺ μετὰ ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Πόλεως μεταβαίνουν στὴ Δύση γιὰ σπουδές.

Ἀντιλαμβάνεται ὁ καθένας ὅτι ὅταν ἐμφανίσθηκε τὸ 1517 ἡ Μεταρρύθμιση ὁ δρόμος τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ κάποιων ὀρθοδόξων καὶ

τῶν προδρομικῶν ἐκφραστῶν τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἀντιλήψεων –στὴν ὅποια τους ἐμβρυακὴ ἢ νηπιακὴ ἐκδοχή– ὡς ἕναν βαθμὸ εἶχε ἤδη διανυθεῖ. Ὁ δρόμος ἦταν ἤδη ἀνοιγμένος· ἦταν στρωμένος μέχρι ἑνὸς σημείου ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ζυμώσεις ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ ἀρχικῶς μεταξὺ τῶν σχέσεων τῶν Ὀρθοδόξων μὲ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ ἀργότερα μὲ τοὺς Οὐμανιστές, ἀλλὰ τὸν δρόμο τῆς ἐπικοινωνίας τῆς Μεταρρύθμισης μὲ τοὺς Ὀρθοδόξους ἀσφαλτόστρωσε ἡ ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας τὸ 1455 καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας στὰ μετὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς Μεταρρύθμισης χρόνια.

Πέρα ἀπὸ τὴν ὅποια ἐπίσημη μορφὴ ἔλαβε ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ Μεταρρύθμισης καὶ Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας εἴτε μέσα ἀπὸ τοὺς θεολογικοὺς διαλόγους, συνέδρια, ὑποτροφίες καὶ ἄλλες συναφεῖς ἐπαφές, πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὲς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἔγιναν πεδίο ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἐπιρροῆς μεταξὺ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ κάποιων προτεσταντικῶν κινημάτων διὰ τῆς ἀποστολῆς ἱεραποστόλων, ἐνδιαφέρον ἔχει καὶ μιὰ ἄλλη ἐπικοινωνία. Πρόκειται γιὰ τὴν περίπτωση ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία τὸ μεταρρυθμιστικὸ πνεῦμα διαχύθηκε κυρίως μέσῳ μεταρρυθμιστικῶν κρατικῶν παρεμβάσεων ἐξευρωπαϊσμοῦ λαῶν ὅπως διὰ τοῦ Μεγάλου Πέτρου (1682-1725) στὴ Ρωσία, ἢ διὰ τῆς Ὀθωνικῆς Ἀντιβασιλείας (1831) στὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἴσως ἀκόμη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἑκατέρωθεν ἐπικοινωνία ποὺ συνετελέσθη μεταξὺ πιστῶν καὶ διανοουμένων, στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων τότε, ἀλλὰ καὶ τώρα, ἰδιαιτέρως στὶς ἡμέρες μας ποὺ οἱ μεταναστεύσεις πολλῶν ὀρθοδόξων συμπολιτῶν μας σὲ χῶρες κατὰ παράδοση προτεσταντικὲς αὐξάνονται καὶ ἔτσι ἀνοίγεται ἕνας ἄλλος κύκλος ἐπικοινωνίας μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται.

Ἂν θέλουμε νὰ εἴμαστε τουλάχιστον ρεαλιστές, ὀφείλουμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενο κάθε συνάντησης δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ στατικά *–ὅ,τι ἔλαβε χώρα κάποια στιγμὴ δὲν σημαίνει ὅτι λήγει κάποτε–* ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ νοηθεῖ δυναμικά, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι διαρκῶς μᾶς ἀκολουθεῖ, συμβαίνει καὶ λαμβάνει χώρα. Ἑπομένως, σίγουρα μὲ κάποιον τρόπο ἀφήνει τὸ ἴχνος εἴτε

τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι. Ἂν ἰσχύει αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο, τότε δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαιρεθεῖ καὶ ἡ μέχρι τοῦδε συνάντηση μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ μεταρρυθμιστῶν· ἑπομένως στὸν ὅποιο βαθμὸ καὶ ἐπίπεδο συνέβη, ἀφοῦ συνέβη, ἄφησε τὸ ἀποτύπωμα, ἔστω καὶ ὡς μιὰ ἀφορμὴ ἐπιβεβαίωσης διαλεκτικὰ τῆς ἑκατέρωθεν ταυτότητάς των. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀναφερθεῖσα ἔκβαση μιᾶς συνάντησης, ὑπάρχουν τουλάχιστον δύο ἀκόμη βασικὰ ἐνδεχόμενα: εἴτε ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο νὰ προσχωρήσει στὴ νοηματοδότηση τοῦ βίου τοῦ ἄλλου μέχρι τελικῆς ἀπορροφήσεως καὶ συγχωνεύσεως τοῦ ἑνὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου, εἴτε νὰ ξεσπάσει μεταξύ των διαμάχη μέχρι τελικῆς πτώσεως – καὶ ὅλα αὐτὰ σὲ μιὰ μεγάλη ποικιλία ὑποδιαιρέσεων καὶ διαβαθμίσεων.

Οἱ σχέσεις μεταρρυθμιστῶν καὶ ὀρθοδόξων φαίνεται νὰ ἔχουν δοκιμασθεῖ σὲ πολλὰ ἐπίπεδα. Οἱ θέσεις ποὺ ἔχουν ὑποστηριχθεῖ φαίνεται νὰ γέρνουν περισσότερο ὑπὲρ τῆς διείσδυσης τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπίδρασης πολλῶν ἐκ τῶν ὀρθόδοξων παρὰ τὸ ἀντίθετο. Καὶ πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ἀποδίδεται συχνὰ στὶς δυσμενεῖς ἱστορικὲς συγκυρίες ποὺ ἐπικρατοῦσαν σὲ πολλὲς ὀρθόδοξες χῶρες, δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ μὴν ὑποθέσει καὶ τὴν παρουσία καὶ ὑπαρξιακῶν, θεολογικῶν λόγων.

Ἑπομένως, δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς τῶν ὀρθοδόξων, προϊόντος τοῦ χρόνου τῆς συναντήσεως αὐτῆς, ἀπὸ τοὺς περισσότερους μελετητὲς ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι προέκυψε βαβυλώνια αἰχμαλωσία τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ἄλλοι ὅτι προέκυψε μιὰ ἑτεροβαρὴς μετακένωση τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος, ἄλλοι ὁμιλοῦν γιὰ ἀλλαγὴ θρησκείας μέσῳ μιᾶς νέας ἑρμηνείας τῶν δογμάτων –ἂν καὶ τὰ δόγματα μένουν ὡς πρὸς τὴ διατύπωσή τους ἀνέπαφα– ἄλλοι (ὀλιγώτεροι) ὁμιλοῦν γιὰ ἐμπλουτισμὸ καὶ ἀλληλεπίδραση μέσα ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ σχέση ποὺ ἀναπτύχθηκε, ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι σφυρηλατήθηκε ἀκόμη περισσότερο ἡ προσήλωσή τους στὴν ὀρθόδοξη πίστη κ.λπ. Πάντως ἐξ ὅλων αὐτῶν συνάγεται ὅτι ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας προκλήθηκε ποικιλία ἀντιδράσεων. Πολλὲς ἀπὸ τὶς πτυχὲς αὐτῆς τῆς πρόκλησης, θὰ ξεδιπλωθοῦν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιστημονικὴ δεινότητα

ἀπὸ ἐπιστήμονες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ το ἐξωτερικό, τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστοῦμε γιὰ τὴν ποιοτικὴ συμβολή τους στὸ παρὸν τεῦχος.

Εἴτε ἔτσι εἴτε ἀλλιῶς, ἕνα εἶναι σίγουρο: ὅτι τὸ πλέον λειτουργικὸ καὶ σημαντικὸ ἀπὸ τὴν πλευρά μας ὡς ὀρθοδόξων εἶναι νὰ ἀνατρέχουμε στὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς προκλήσεως, τῆς συναντήσεως, γιατὶ τίποτε δὲν εἶναι δεδομένο καὶ αὐτονόητο. Πάντοτε μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὸ τότε καὶ μιὰ ἐντρύφηση στὸ τώρα (μετανεωτερικότητα ἢ ὕστερη νεωτερικότητα), ποὺ πλέον καὶ αὐτὸ εἶναι τόσο ρευστό, εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς διαφωτίσουν στὸ κατὰ πόσον παραμένουμε ἐναρμονισμένοι μὲ τὸ ὄντως ὀρθόδοξο φρόνημα, τὸ ἦθος καὶ τὴν ταυτότητά μας, ἤτοι κατὰ πόσον ἱστάμεθα διαλεκτικὰ ἔναντι τῆς παρουσίας τοῦ ἄλλου, ἀσυγκίνητοι ἀπὸ ἐμπαθεῖς λογισμοὺς καὶ πράξεις ἢ συναισθηματικὲς ὑπερβολὲς ἐνώπιον τῆς ἑτερότητας τοῦ ἄλλου. Ἢ ἀντὶ αὐτοῦ: ἀμόλυντοι ἢ ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τὴν ἐμπάθεια ἢ τὴ γοητεία ἐνώπιον τῆς ἑτερότητας τοῦ ἄλλου.

Ἀλέξανδρος Κατσιάρας